
Traumáink feldolgozása: közösen

A 2010 májusában Piliscsabán, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán megrendezett, *Az identitások korlátai* című konferencia szervezői, és az előadásokból összeállított tanulmánykötet szerkesztői (*Bögre Zsuzsanna, Keszei András és Ö. Kovács József*) azt a célt tűzték maguk elé, hogy a társadalomtudományok eszköztárának bevetésével elősegítsék a II. világháború kezdetétől eltelt háromnegyed évszázad történelmi-társadalmi traumáinak feldolgozását.

Európa, és ezen belül Magyarország közelmúltbeli történetében sajnálatos sűrűséggel követték egymást az olyan drámai események, amelyek lényegében minden társadalmi rétegben hagytak traumatizált emléknymokat. A 20. század különösen bővelkedett az olyan történelmi mélypontokban, melyek – azon túl, hogy számtalan emberéletet követeltek és sok szenvedést okoztak – a túlélők sorsát egész életükre megpecsételték. Ezek a megrázó élmények nemcsak az azokat átélő generációk egyéni és közös emlékezetében hagytak fájó nyomokat, hanem az utódok generációit is áthatják, egészen a mai napig.

Az ember alapvető sajátossága, hogy történeteket mond, és ezekben továbbadja tapasztalatait. De mi történik akkor, ha nem kerülhetnek kimondásra ezek a történetek? Mi történik, ha egy egész nemzetnek azzal kell szembenéznie, hogy több évtizeden keresztül nem lélegezhet fel, mert – a traumatikus emlékek kibeszélése, értelmezése és feldolgozása helyett – újabb drámai események halmozódnak a korábbiakra? A feltételezhető (és tapasztalható) válaszreakció: a társadalom tudatvilága meglehetősen széles körben traumatizálódik, és általános gyakorlattá válik, hogy az emberek önmagukra mint áldozatokra tekintenek. Magyarországon több mint két évtizeddel ezelőtt megtörtént a rendszerváltozás, mely lezárt egy közel fél évszázadon át tartó diktatórikus politikai berendezkedést. Sokan érzik mégis úgy, hogy ez a fordulat nem adott társadalmi szinten kielégítő magyarázatot az őket és családjukat ért megaláztatásokra, és hogy azóta sem történt meg a háború és a diktatórikus berendezkedés miatt elszenvedett károk társadalmi szintű értelmezése és jóvátétele.

A kötetben közölt huszonöt tanulmány elsősorban a magyar társadalom szövetén ejtett sebeket mutatja be, de egy-két esetben, például *Molnár Imre* Jerzy Popiełuszko lengyel pap mártíromságát elemző írásában, az ország határait átlépve ismerkedhetünk meg egy olyan drámai eseménnyel, amelyhez hasonló esetek (igaz, valamivel korábban) a kommunista blokk más országaiban – így hazánkban is – előfordultak. A kötet legtöbb írása abból a tapasztalatból táplálkozik, amely Magyarországon a szocializmus időszakában végig érvényes volt: *a meghatározó ideológia és a társadalmi valóság ellentéte*. A korszak vizsgálata meglehetősen nehéz, mert a szocialista időszakból származó dokumentumok jó része nem a tények és a valóság rögzítésére szolgált, hanem a politikai vezetés ideológiájának támogatására. A kötet szerzőinek jelentős hányada ezért – a múlt megismerésének alternatív eszközeként – személyes visszaemlékezésekre (is) támaszkodott.

Keszei András nyitótanulmánya a kötet legjelentősebb elméleti munkája, ezért érdemes vele bővebben is foglalkozni. A szerző célja, hogy beszélőkérvű nemzetközi szakirodalmat felvonultatva tisztázza a trauma fogalmát, és bemutassa az emlékezés mechanizmusának működését. A tanulmány felvázolja azt a folyamatot, hogy miként válik az egyéni trauma kulturális traumává. Az elmúlt években egyre több munka foglalkozik a trauma jelenségével és jelentésével. Keszei rámutat arra, hogy a trauma egy

olyan összetett állapot, mely nem egy adott szituáció pusztá átélésével azonos, hanem három tényező összeadódásából származik: az egyéni lélek, a társadalmi-kulturális környezet kölcsönhatásából és a társadalmi értékek, normák, a kultúra értelemadó tevékenységéből. Ebből következik, hogy az egyén életében a trauma kialakulásában nagy szerepet játszik a társadalmi lét, ezért a kezelésében is elengedhetetlen szerepe van a társadalomnak, amelyben intézményes szinten működik a kollektív emlékezetformálás. Ez azt jelenti, hogy adott eseményt át nem élő személyek is rendelkeznek a közösség szempontjából fontos eseményekre való emlékezés lehetőségével, és – együttérzés és bizonyos emlékezést elősegítő tárgyak segítségével – magukénak tudják tekinteni azokat. A 20. század tapasztalatainak nagy része azonban nem vált ilyen kollektív emlékké, mivel a politikai hatalom által szabályozott valóság-kép – mikrokörnyezeti szinten is – megakadályozta az egyéni tapasztalatok elbeszélését. Így nemcsak a tárgyi „emlékeztetők” nem válhattak publikussá, de az együttérzéshez szükséges ismeretek sem. Ebből adódóan Magyarországon nem működtek megfelelően, és nem emelkedhettek nemzeti szintre a kollektív emlékezetet építő intézményes formák, hanem kisebb emlékezeti csoportokra szakadt a társadalom. Ahhoz, hogy a trauma átkerüljön kulturális szintre, össztársadalmi méretekben szükséges lenne az érzelmi azonosulás az áldozatokkal, az emlékezést segítő eszközök létrehozása. Ehhez viszont elengedhetetlen annak feltárása, hogy a traumák hogyan jelennek meg az egyéni visszaemlékezésekben, vagyis a társadalom mikroszintjén. A szerző ezt így fogalmazza meg tanulmánya végén: „A társadalom emlékezeti csoportokra szakadása a nagyléptékű megközelítések felől a mikroszint irányába tereli a vizsgálódást. A sérelmek és a szenvedés elismerése, sőt központi elemmé válása tulajdonképpen a mikrovilág győzelmét jelenti az egyén feletti szinttel szemben, a történetírás számára pedig az egyéni és a kollektív történelem összekapcsolásának lehetőségét a mikrotörténelemben.” (30–31. o.)

A gyűjtemény további tanulmányai négy nagyobb fejezetbe sorolva szerepelnek. Minden fejezet egy-egy nagyobb témakörön belül mutat be olyan élethelyzeteket, amelyek lefedik a különböző társadalmi rétegek „tipikus” traumáit. A tanulmányok általában a vizsgált témák kronologikus sorrendjében követik egymást, ezáltal is érzékeltetve, hogy a bennük megjelenített problémák nem korlátozódnak egy-egy adott korszakra, hanem időben előrehaladva megmaradtak, s máig értelmezés és végiggondolás tárgyát képezik. A szövegek a társadalomtudományok széles skáláját képviselik: olvashatunk szociológiai, történetész, néprajzi, jogtudományi és más műfajú írásokat is. Az multidiszciplináris feldolgozás elősegíti a traumatikus helyzetek plasztikusabb értelmezését.

Az első fejezet címe *Terror, ellenségeskedés, ellenállás – szolidaritás, kooperáció, kollaboráció*. Ahogy a fejezetcím is jelzi, a vizsgált eseményeknél nem választható el egymástól a korszakban sokféle formában megnyilvánuló, hatalom által gyakorolt terror, és az arra adott társadalmi válaszreakciók: a szolidaritás, a kooperáció, vagy a vezetéssel való kollaborálás. A fejezet nyitótanulmánya (*Muradin János Kristóf* tollából) az 1944-es kolozsvári frontátvonulás történetének felidézésével mutat rá arra, hogy a történészi munkát nagyon megnehezíti a traumatikus – akár egy egész várost érintő – események elhallgatása. *Honvári János*nak a Standard-kirakatperről szóló esettanulmánya a politikai perek általános következményeként arra mutat rá, hogy nemcsak egyes személyek tragédiáit okozták, hanem egész családok életét tették tönkre, amelyért az érintettek máig nem kaptak méltó kártalanítást. A szocialista berendezkedés nemcsak egyéni és családi szinten okozott károkat, hanem teljes települések életében is, ahogy azt *Szűts István Gergely* Várpalotáról szóló tanulmánya bemutatja. Az írás egy település példáján szemlélteti a Rákosi-korszak erőszakolt iparosításának lehangoló társadalmi következményeit. Nem

csak a városi közösségeket károsította azonban a termelés új formáinak erőltetett bevezetése. A falvakban a kollektivizálás volt a megfélemlítés egyik fontos eszköze. *László Márton* egy erdélyi (Maros-megyei) falu példáján azt mutatja be, hogy a nagypolitika diktatórikus törekvései hogyan képeződtek le egy kis falusi közösségben, felszámolva a korábbi összetartást, szolidaritást és bizalmat. A terror viszont egyes esetekben pont az ellenkező hatást váltotta ki, mint amit a hatalom elvárt: szolidaritást és megerősödő összetartozás-érzést hívott életre. *Bögre Zsuzsanna* és *Bánkúti Gábor* felosztatot szerzetesi közösségeket bemutató munkáiban ezt a jelenséget látjuk. E közösségek tagjai nagyon erős identitástudattal kapcsolódtak a csoportjukhoz, így át tudták menteni korábbi értékeiket az újonnan kialakuló keretek közé. *Tóth Eszter Zsófia* fejezetet záró tanulmánya egy harmadik reakciótipussal foglalkozik: a hatalommal való kollaborálással. Azt mutatja be, hogy olyanok is rendelkezhetnek traumatikus élményekkel, akik ügynökként együttműködtek a hatalommal. Az ő életükben az átélt tapasztalatok későbbi elhallgatása, tabusítása okozott törést.

A második fejezet a *Tulajdon és a tulajdonfosztás hatásai* címet viseli. Ennek az első – *Lehotay Veronika* jogtörténész által írt – tanulmánya szerint a tulajdonhoz való jog hazánkban mindig meghatározta a személyes szabadság mértékét. A következő írások a magyarországi parasztság sorsát mutatják be. Először *Kovács Teréztől* kapunk egy makroszintű áttekintést arról, hogy miként változott meg a 20. században a parasztság fogalma, és hogy a kollektivizálás milyen törést jelentett a paraszti társadalom életformájában, értékrendjében. Az ezt követő írások tovább részletezik a korábbi életvitelében és identitásában erőszakosan meggyengített parasztság átformálódásának folyamatát. Találkozunk a tévesítés parasztságot belülről is bomlasztó folyamatának jogsértő eseteivel (*Ö. Kovács József*); majd a korábbi paraszti identitás eltűnésének problémájával (*Pál Zsuzsanna*); végül az újonnan felépülő szocialista városokba kényszerült falusi fiatalok átrétegződési nehézségeivel (*Ispán Ágota Livia*). A fejezetet olvasva kirajzolódik az az út, ahogyan a szocialista berendezkedésnek – traumák sorozatával – sikerült a hagyományos paraszti társadalmat megsemmisítenie.

A harmadik, *Traumák, tabuk, tabusítások* című fejezet tanulmányai lényegében olyan színtereket mutatnak be, amelyek a hivatalos pártideológiától eltérő vonásokkal rendelkeztek, így ezeket – rendszerint erőszakos úton – a hatalom „átfogalmazta”. Ez az átfogalmazó tevékenység a civil emberek hétköznapijainak legbensőbb szintereiig elért. Jó példa erre *Jobst Ágnes* tanulmánya, amely az ötvenes évek kommunista nyelvvezetét elemelve mutat rá arra, hogy a militáns nyelvhasználat egyik célja a mindennapi beszéd- és gondolkodásmód politikai manipulálása volt. Hasonlóan a pszichológia eszközeihez nyúlt a hatalom azzal, hogy a párthűség egyik jeleként elvárta a tagoktól, hogy rendszeresen megírják önéletrajzukat. Ezzel a feladattal természetesen az egyént személyes identitásának átírására kényszerítették, s ezáltal az egyéni emlékezetet is képesek voltak befolyásolni (*Papp István Fehér* Lajosról szóló írása). Az is tisztán kirajzolódik *Czetz Balázs* szövegéből, hogy a szocialista vezetés sok esetben nem is törekedett arra, hogy személyi kérdésekben jogszerű és méltányos döntéseket hozzon, hanem nyíltan vállalta a pusztán párthűségeen alapuló személyválogató módszereit. A II. világháborús emlékek reális felidézése sem felelt meg a kor szemléletének, így azok csak jóval később kerülhettek nyilvánosságra, ahogy *Garadnai Erika* írásából megtudjuk. E tabuizált történetek láthatóan inkoherens visszaemlékezéseként jelennek meg a szövegekben, ezzel utalva az átélt események traumatikus jellegére. Jelentős problémát vet fel *Horváth Sándor* írása is, melyben olyan szervezetek tevékenységével foglalkozik, amelyek szegényeket segítettek egy olyan korszakban, amelyben hivatalosan nem léteztek szegények. Ez a probléma rá-

mutat az ismertetésben már korábban említett tényre, miszerint a szocialista időszakban jellemző volt, hogy az ideológia álláspontja felülírta a valóságot.

Végül, a *Megélés- és tapasztalattörténetek* című fejezet olyan elemzéseket sorakoztat fel, melyek egyes szubkultúrák és kisebbségi csoportok tipikus emlékeit, tapasztalatait mutatják be. Ilyen a holokausztot túlélő asszony traumáinak elemzése (*Vajda Júlia* munkája). Egy másik csoportot alkotnak azok a kamasz fiatalok, akiknek háborús naplóját elemezve kirajzolódnak változó ellenségképek (*Kunt Gergely*). *Csilléry Edit* tanulmánya az 1938–41-es impériumváltások által kisebbségiből ismét többségivé váló magyarság történetének egy sajátos fejezetébe (a közalkalmazásba vétel szempontjaiba) nyújt bepillantást. *Kovács Csaba* a délvidéki magyarság sokkolóan tragikus eseményének, az 1944/45-ös bácskai vérengzésnek emlékét idézi fel, amelynek a köztudatba való kellő beemelése máig aktuális feladat. Egyre távolodva az országhatártól, *Pihurik Judit* azt elemzi, hogy az orosz fronton harcoló magyar katonák hogyan élték meg a találkozást az ellenséggel és a helyi lakossággal. Végezetül *Kőrösi Zsuzsanna* munkája egy élettörténeti elbeszélés elemzésén keresztül bemutatja azt a tipikus „disszidens problémát”, amellyel százezres nagyságrendben próbáltak megbirkózni a 20. század konfliktusai elől menekülő magyarok. Ez a trauma abból adódik, hogy az érintettek elvesztve otthonukat, új lakóhelyükön sem tudtak igazán beilleszkedni.

Írásom elején felvetettem a kérdést: mi történik akkor, ha a nehezen feldolgozható, traumatikus eseményekről az emberek több évtizeden keresztül nem beszélhetnek? A kötet tanulmányait olvasva sokszínű, árnyalt képet kapunk feleletként e kérdésre. Az elfojtott, kibeszéletlen traumákat, konfliktusokat bár súlyosan megsínyli a társadalom, de – ha késve is – végre megindul a személyes visszaemlékezések sora, megkezdődhet egy olyan párbeszéd, amely elősegíti az egyéni traumák kulturális szintre való emelését, és elindulhat a társadalmi gyógyulás. Ehhez a kívánt célhoz visz egy lépéssel közelebb ez a könyv is.

(Bögre Zsuzsanna – Keszei András – Ö. Kovács József [szerk.]: Az identitások korlátai. Traumák, tabusítások, tapasztalattörténetek a II. világháború kezdetétől. Budapest, 2012, L'Harmattan, 331 p.)